

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet, Fakulteten för naturresurser och lantbruksvetenskap
Institutionen för stad och land, avdelningen för landskapsarkitektur
EX0499 Projekt i landskapsarkitektur, 2012, 15 hp på landskapsarkitektprogrammet, Uppsala
Nivå: Grundnivå G2E
© Elin Carlsson
Titel: Skötsel som gestaltungsförutsättning
Engelsk titel: Designing with Management in Mind
Nyckelord: bostadsgård, gestaltning, grönytor, förvaltning, skötsel, växtval
Handledare: Hildegun Nilsson Varhelyi, SLU, institutionen för stad och land
Examinator: Anna Tandré, SLU, institutionen för stad och land
Online publication of this work: <http://epsilon.slu.se>

Sammandrag

Syftet med uppsatsen är att identifiera aspekter som kan vägleda gestaltare i valet av växter så dessa anpassas till rådande skötsel förutsättningar. Arbetet har sin grund i en litteraturstudie där forskning och rön kring växter och deras etablering och utveckling undersöks och presenteras. Resultatet av detta är en checklista med aspekter att ta hänsyn till vid gestaltning för att gynna växters etablering och tillväxt. Enligt checklistan ska gestaltaren förhålla sig till följande aspekter: *befintligt växtmaterial och indikatorväxter, markförutsättningar på platsen, växtzon, klimat, väderstreck i anläggningen, skötselutförare och sociala aspekter, skötselkontinuitet, inhemskt växtmaterial samt estetiska kvaliteter*. I uppsatsen appliceras checklistan i ett bostadsområde i Knivsta. Skötselgraden i området är låg och utförs av de boende. I det konkreta exemplet visar jag hur arbete enligt checklistan kan resultera i ett växtförslag med goda förutsättningar att ge önskat och långvarigt resultat på platsen. Vid inventeringen fördes samtal med en av de boende i området. Det framkom då att det viktigaste med områdets städdagar är den sociala kontakten grannarna emellan, snarare än att växterna sköts på ett korrekt sätt. För att möta det aktuella områdets skötsel förutsättningar väljs växter med lågt skötselanspråk. Växtlistan som presenteras innehåller ett urval av växter anpassade till såväl ståndorten som skötsel förhållandena. Att som boende sköta sina grönområden gemensamt har flera positiva effekter på det sociala livet. Det framkommer dock att det ibland inte finns tillräckligt med kunskap bland de boende för att de ska kunna utföra skötseln på ett tillfredsställande sätt. Här kommer behovet av skötselplaner in som en viktig del att diskutera vidare. Arbetet kan också ligga till grund för en diskussion kring frågan huruvida det är skötselresurserna eller själva planeringen av skötselresurserna som bör öka.

Abstract

This essay aims to identify aspects that can guide the designer in the choice of plants that are adapted to the current management conditions. The work is based on a literature study where research and knowledge about the establishment and development of plants are examined and presented. The result is a checklist of aspects to consider when starting a design project, to benefit plant establishment and growth. The checklist includes the following aspects: *existing plant material and indicator plants, soil conditions at the site, plant-zone, climate, cardinal directions of the site, management providers and social aspects, management continuity, indigenous plant materials and aesthetic qualities*. The checklist is applied in a residential area in Knivsta. Management degree in the area is low and is performed by the residents. In the specific example, I show how the work according to the checklist could result in a plant proposal with great potential to produce desired and lasting results in the area.

The inventory includes a conversation with one of the residents in the area, telling that the main value of the area's cleaning days is the social contact between neighbours, rather than plants being managed in a proper manner. To meet the current site management conditions, plants with low cultivation requirements were selected in a plant list, presenting plants adapted to the area's maintenance conditions. Residents managing their green spaces together attain several positive effects in social life. However, the knowledge among the residents is sometimes lacking and inhibits them to perform the maintenance in a satisfactory manner. To deal with this, management plans are an important part to discuss further. The work may also be the basis for a discussion of whether it is care resources or the planning of care resources that should be increased.

Introduktion

En viktig aspekt vid gestaltning av grönområden är skötsel förutsättningarna. Finns det inte tillräckligt med resurser för att upprätthålla den skötsel en anläggning kräver kommer denna snabbt att förfalla. Denna grundprincip gäller de offentliga grönområdena likväl som den privata trädgården. Att använda de boendes intresse för skötsel kan få många positiva följd effekter. Patrik Grahn, docent vid Sveriges lantbruksuniversitet i Alnarp skriver i *Svensk rehabilitering* (2001, s.19) om grönskans positiva aspekter och säger där att:

En miljö med tydliga, meningsfulla sysselsättningar året runt där man kan hjälpas åt, laga mat och ordna fest m.m. bör stimulera till kontakter, vänskap och ett och annat gott skratt.

Parker och andra grönområdens positiva effekter för människors hälsa är kända och efterfrågan på parker och grönområden växer.

Inom den offentliga förvaltningen sägs det ofta att skötselresurserna har blivit mer begränsade (Delshammar, Delshammar & Göransson 2001, s. 2). Hans Knutsson (2002 s. 3) menar dock att det inte är skötselanslagen utan effektiviteten som måste öka. Knutsson menar vidare att effektivitet har inte bara med ekonomi att göra utan att det istället är planering och hushållning, med de begränsade resurser som finns, som måste förbättras. För att lyckas med detta måste det finnas målsättningar och förhållningssätt menar Knutsson (2003, s. 2-3).

Hur och av vem skötseln utförs varierar mellan olika upplåtelseformer. Att de boende runt en bostadsgård tillsammans sköter denna hör inte till ovanligheterna. Landskapsarkitektstudenten Emma Johansson kom i sitt examensarbete från 2010 fram till att den gemensamma skötseln har många fördelar. Trots att många av de boende inte hade någon utbildning inom trädgård eller skötsel finner Johansson ändå att det fungerar bra. Johansson kommer vidare fram till att det är en fördel om arbetet leds av någon av de boende som är intresserad av trädgårdsskötsel och för den gemensamma gården. Personen kan på så sätt fungera som en sambandscentral och delegera arbetet till de boende och bistå med kunskap när det behövs. Denna person fungerar samtidigt som en länk mellan de boende och bostadsbolaget. Gemenskapen mellan grannarna växer genom detta – de har något att samlas kring där kunskap och erfarenheter kan utbytas.

Arbete med grönytor kan också ha positiv inverkan på personen som utför arbetet. Enligt Patrik Grahn (2001, s. 19) kan arbete med grönska lyfta den enskilda individens självkänsla. Förutom känslan av kunskap infinner sig en ansvarskänsla för den egna miljön när skötseln utförs av de boende vilket i sin tur ger trygghet, möjlighet att påverka samt kontroll (Berglund & Jergeby 1998, s. 19-20). Den sociala ordningen som infinner sig gör att grönytornas kvalitet ökar (Olsson, Cruse Sondén & Ohlander 1997, s. 213).

Bakgrund

Det är intressant att se hur de trädgårds- och parkanläggningar som gestaltas av professionella landskapsarkitekter senare kommer att utvecklas. Skötsel aspekten är en viktig faktor att ta hänsyn till vid exempelvis perenna planteringar om re-

sultatet ska bli det som förväntas. Skötseln blir dessutom extra viktig att ta hänsyn till vid gestaltning om det är boende som ska utföra skötseln på sin fritid.

Även om skötselkunskapen finns hos de boende kan skötseln falla på andra faktorer Gehl (2006, s. 11) säger att många enbart använder sig av bostadsgården som en transportsträcka till och från hemmet, vilket motverkar den gemenskap mellan grannar som den gemensamma skötseln medför.

Finns det omfattande skötselresurser kan en anläggning gestaltas helt utifrån de önskade estetiska kvaliteterna – problematiska delar i en anläggning kan då lösas med ekonomiska resurser. I de flesta fall är skötseln dock begränsad – om inte av tid så av ekonomi (Knutsson 2002, s. 5).

Evalena Öman (2008, s. 10) beskriver i en artikel i bostadsrättsföreningstidningen *BoRätt* att det är viktigt att ta reda på följande när en plantering ska anläggas: växtzon, väderstreck och markbetingelser. Som avgörande egenskap nämns användningen och vilket uttryck planteringen ska ge. Öman menar vidare att om hänsyn tas till dessa egenskaper blir planteringen både rikare och tåligare – och därmed mindre skötselkrävande.

Skötselns positiva sociala aspekter kan appliceras på alla typer av gårdar och inom olika upplåtelseformer. Många kommuner ser fördelarna med att använda skötsel av grönytor som en resurs för att till exempel hjälpa och stimulera människor som på något sätt behöver hjälp i tillvaron. Detta har testats i bostadsområdet Gårdsten utanför Göteborg där syftet med projektet är att

... motverka segregation, få fler människor i arbete, höja utbildningsnivån, stärka språkkunskaperna, förbättra skolan, öka trivselen och tryggheten i stadsdelen samt förbättra folkhälsan (Delshammar, Delshammar & Göransson 2001, s. 3).

Syfte och frågeställning

Studien syftar till att identifiera aspekter som vägleder gestaltaren i valet av växter, så att dessa kan fungera tillfredsställande med endast måttlig eller låg skötselnivå på en aktuell plats. För att begränsa undersökningen har jag valt att studera bostadsområdet Russinet i Knivsta där skötseln utförs av de boende.

Huvudfrågan för undersökningen blir således:

- » Hur kan man med växtgestaltningen underlätta och minska skötseln så att denna blir anpassad till de förhållanden som råder på en bostadsgård där de boende själva utför skötseln?

Avgränsningar

Arbetet är avgränsat till växtmaterialens skötsel aspekter och val av ett skötselpassat växtmaterial. Fokus ligger på anläggningar med låg skötselgrad då en anläggning med stora skötselresurser inte innebär samma utmaning. I förslaget till den praktiska tillämpningen av litteraturstudien appliceras resultatet av denna på ett bostadsområde där skötseln är mycket begränsad och utförs av de som bor i området.

De skötselkrav som undersökts är generella för varje växtgrupp och inte artspecifika. Arbetet är avgränsat till de växtförutsättningar som finns i Sverige. Olika markmaterial, vattenelement med mera behandlas inte inom ramen för detta arbete.

Vad gäller de sociala aspekterna är de i detta arbete begränsade till samspelet mellan grannar i bostadsområden. Trädgård som terapiform och liknande kommer inte att behandlas i detta arbete.

Det specifika växtmaterialet som presenteras i Del 2 är sökt med strikta kriterier. Alla växter som presenteras finns på Movium Plantarums hemsida. Movium Plantarum är ett samarbete mellan Movium – centrum för stadens utemiljö och Sveriges lantbruksuniversitet. Att och hur man bör kombinera olika växtmaterial på olika sätt kommer inte att diskuteras inom detta arbete.

Begreppsprecisering

- » *Anläggning*: grönyta, till exempel torg, park, bostadsgård eller trädgård.
- » *Bostadsgård*: grönyta som är gemensam för de som bor runtomkring gården.
- » *Förvaltning*: skötsel av en anläggning. Ofta av en offentlig anläggning.
- » *Invintring*: växters fysiologiska förberedelser inför vinter.
- » *Klimat*: vädrets långsiktiga egenskaper i statistiska mått (SMHI 2012).
- » *Markbetingelser*: en jords förutsättningar.
- » *Rotogräs*: ogräs som sprider sig vegetativt ovan eller under jord med utlöpare.
- » *Proveniens*: växtmaterialets ursprung eller härkomst.
- » *Självförvaltning*: skötsel genom samverkan med grannar. Kan genom bostadsbolag ibland reducera hyran för de som engagerar sig.
- » *Skötsel*: innefattar de årligen återkommande åtgärder som krävs för att upprätthålla funktion och kvalitet i en anläggning. Till exempel gräsklippning, sopning, ogräsrensning med mera (Persson, Kristoffersson & Fors 2009, s. 2).
- » *Underhåll*: åtgärder som återställer eller utvecklar funktioner i en anläggning (Persson, Kristoffersson & Fors 2009, s. 2).
- » *Vegetationsperiod*: den frostfria delen av året då växterna kan tillväxa genom celledning och cellsträckning (Nationalencyklopedin 2012).
- » *Växtdynamik*: växter som avlöser varandra i en plantering för att skapa en variation.

Metod

För att kunna besvara huvudfrågan och således uppfylla syftet valde jag att dela upp studien i två delar. Studien inleddes med en litteraturstudie (Del 1). Resultatet av denna applicerades på en verklig plats – bostadsområdet Russinet i Knivsta (Del 2).

Litteraturstudien behandlar olika aspekter kring växtetablering med fokus på gynnsam tillväxt och växternas framtida skötselkrav. Valet av litteratur speglar till stor del SLU-anknuten forskning och litteraturstudien sammanfattar aktuella rön inom ämnet. Resultatet av litteraturstudien är en checklista som ska underlätta ett platsanpassat beslut i fråga om växtval. Checklistan sammanfattar ett antal aspekter som har stor betydelse för en anläggnings skötselkrav och kvalitet på lång sikt.

Del 2 inleddes med en inventering och analys av bostadsområdet Russinet. Vid inventeringen gjordes ett platsbesök den 22 mars 2012. Som en del av inventeringen ingick samtal med en av de boende i området, tillika ordförande i bostadsrättsföreningen. Det skedde för att få en inblick i hur området tidigare har

skötts. Samtalet skedde den 26 mars 2012. Det gav mig även en uppfattning om områdets nuvarande skötselresurser. Checklistan användes som en komplettering till inventeringen för att underlätta valet av växter anpassade till områdets förutsättningar och resurser. Resultatet av Del 2 är en växtlista som presenterar ett urval av växter med låga skötselkrav för att passa förutsättningarna i bostadsområdet Russinet.

Resultat

Resultatet är uppdelat i två delar. I den första delen presenteras resultatet av litteraturstudien av olika växtmaterialskategorier och deras skötsel aspekter. I den andra delen redovisas ett växtförslag för bostadsområdet Russinet. Förslaget bygger på checklistan och en inventering och analys av området. Genom att applicera checklistan på en verklig plats ges ett konkret exempel på hur checklistan kan fungera som grund för ett gestaltungsarbete.

Del 1: Litteraturstudie

I denna del beskrivs aspekter att ta hänsyn till för att kunna välja ett växtmaterial som möjliggör en låg skötselnivå.

Markbetingelser

Att ta reda på vilka kvaliteter och brister marken i ett exploateringsområde har är en förutsättning för gestaltningen (Öman 2008, s. 10).

Att ta hänsyn till markbetingelserna är viktigt för att kunna välja ett växtmaterial som klarar den i området aktuella skötselnivån. Schmidtbauer (1997, s 4-5) menar att om marken är torr eller fuktig, består av lera eller sand, är packad eller porös har stor betydelse för valet av växtmaterial och hur planteringen kommer att utvecklas.

Viktigt att komma ihåg är att även en mager växtplats kan vara en förutsättning och perfekt ståndort för många växter och att sådana betingelser inte är ett hinder för växtgestaltningen vilket Wahlsteen och Sjöman (2009, s. 2) påpekar. De menar vidare att då många växter trivs i en torrare miljö kommer en sådan plantering inte att behöva gödslas vilket gör att en mindre skötselkrävande plantering skapas.

Klimat

Ett etablerat system med riktlinjer för valet av växtmaterial är de åtta växtzonerna som Sverige är uppdelat i. Den första zonkartan utarbetades år 1910 av Sveriges Pomologiska Förening. I dagsläget är det Riksförbundet Svensk Trädgård som reviderar

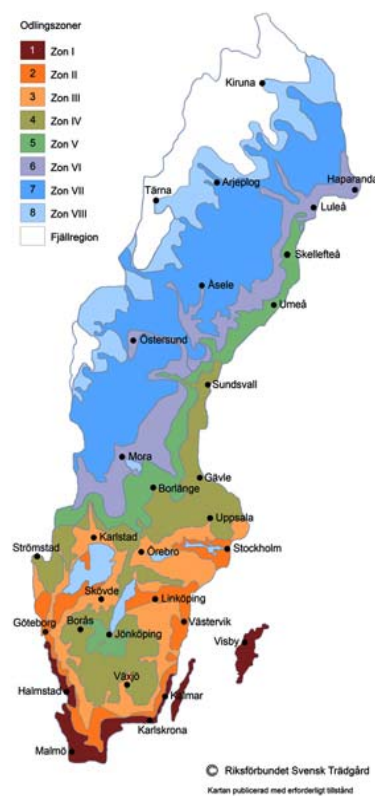

Bild 1. Riksförbundet Svensk Trädgårds zonkartan över Sverige. Publicerad med erforderligt tillstånd.

kartan och växsortslistor fortlöpande. Zonindelningen är baserad på meteorologiska data som kopplas samman med lokal kunskap hos trädgårdskonsulenter och fruktodlingssällskap (Riksförbundet Svensk Trädgård 2012).

Ericsson (2007-2008, s. 38) menar att det inte är vädret som styr när växterna påbörjar sin invintring utan nattlängden. Får växterna tid att invintra ordentligt klarar sig en stor del av växtmaterialet i zoner längre norr ut än vad de egentligen är anpassade till. Ericsson (2007-2008, s. 39) säger vidare att för att minska risken för frostsador på växter innan de hunnit invintra bör känsligt växtmaterial placeras i skyddade lägen i anläggningen. För att gynna växter som inte är anpassade till det svenska klimatet kan dessa planteras på en inte alltför näringsrik plats då växter som planteras i näringsfattiga förhållanden invintrar snabbare på hösten.

Om en växtplats skulle vara för torr finns det olika metoder att ta till. Ericsson (2007-2008, s. 25) förespråkar en ökning av mullhalten i jorden på samma sätt som sker i naturen – genom att inte städa bort nedfallna löv och liknande eller genom att tillföra exempelvis torv. Det går också att anlägga en våtbädd där en duk läggs i botten av planteringsgropen för att behålla fukten i denna och undvika konkurrens från till exempel ett närliggande träd. För att undvika problem med stående vatten läggs en dräneringsslang i övre delen av gropen (Ericsson 2007-2008, s. 16).

Växtmaterialets ursprung

Växtmaterial odlas och säljs på många olika håll och kommer ofta från Europa. Var växtmaterialet kommer från kan ibland ha stor påverkan på anläggningens etablering. Lagerström (2008, s.2) säger att om en anläggning ska hålla i längden är det bra att välja ett inhemskt växtmaterial som klarar av det klimat som råder i området. Att använda växtmaterial som är anpassade till det aktuella klimatet ger därför planteringar som är mer hållbara och lättskötta. Växtmaterial som ingår i kvalitetssystemet E-planta är anpassade till det svenska klimatet då produktionen ligger i Sverige. Därför blir detta ett tåligare och mer hållbart växtmaterial.

Växtmaterial som ingår i E-plantsystemet är provodlade i olika delar av landet för att kunna garantera ett hårdigare material anpassat till de olika växtzonerna i Sverige. En stor del av växtmaterialet som ingår i systemet är framtaget inom olika projekt vid Sveriges lantbruksuniversitet. Genom att välja växtmaterial som är E-plantor får man också växter som har en trovärdigare växtbeskrivning då E-plantor är art- eller sortäktade. Att veta vilken växt som planteras kan på så vis stärka en anläggnings arkitektoniska värde då den kan utvecklas som det var tänkt i gestaltningen. (E-planta 2012).

Växtmaterialets generella skötselkrav

Olika växtmaterial har olika skötselkrav och här bör ett urval göras för att etablering ska gynnas och skötsel ska bli så låg som möjligt. Det är därför viktigt att ha kunskap om vilket och hur stort skötselkrav en växtkategori generellt sett har. För att skapa dynamik bör de olika kategorierna kombineras vilket inte behöver betyda mer skötsel men däremot en större visuell kvalitet i anläggningen. Genom växtdynamik kan en plantering där växterna avlöser varandra skapas. Detta kan gynna skötseln då ogräs kan få det svårare att etablera sig i planteringen.

En stor del av växtmaterialet klarar de flesta markförhållandena men gynnas av en speciell marktyp, till exempel torr eller fuktig. Ericsson (2007-2008, s. 15)

säger att i ett mindre gynnsamt läge kommer växten att överleva men inte utvecklas optimalt.

Många växter som är förädlade växer på en grundstam. Denna är hårdigare än det ympade materialet som har andra kvaliteter, ofta visuella med brokiga blad eller annan blomningsfärg. Ibland kan grundstammen ta över och skicka ut skott med de ”vanliga” attributen. Då dessa inte är önskvärda när den förädlade arten har valts ska sådana skott klippas bort för att anläggningen på så sätt ska behålla sin ursprungliga karaktär. Detta kräver dock att personer som utför skötseln är medvetna om detta och inte låter grundstammen ta över. Lagerström (2008, s. 1) menar att genom att välja ett rotäkta växtmaterial kan denna problematik undvikas och skötseln underlättas.

Vad gäller beskärning har olika växtmaterial olika förutsättningar för när detta är som mest optimalt. Vissa typer av växter behöver aldrig beskäras medan andra har ett större behov. Här finns en problematik som innebär att de som arbetar med grönyteskötsel måste vara medvetna om när det är bra att beskära och när det är bäst att låta bli.

Nedan presenteras vanliga växtmaterials-kategorier och deras generella skötselkrav.

Gräsytor: Att sköta en gräsyta behöver inte vara speciellt krångligt. Hur mycket skötsel en gräsyta kräver beror på var denna är belägen och vilket slitage som finns på den. I ena änden av skötselspannet finns golfbanor vilka kräver en extremt hög skötselnivå och i andra änden finns ängsliknade gräsytor som slås någon enstaka gång per år. Gräset i en bruksgräsmatta ska hållas 4-8 cm högt och ska klippas när det behövs för att hålla gräsets längd inom gränsen (Persson, Kristoffersson & Fors 2009, s. 4).

Lökväxter: Att ha lökväxter, till exempel krokus, i en gräsmatta kräver ingen större skötsel men ger en stor visuell kvalitet, speciellt på våren. Lökväxter kan också bidra till en årstidsdynamik i planteringar innan till exempel perennerna kommer upp.

Perennitor: Perenner finns i en stor variation. Vissa sorter kan vara oerhört skötselkrävande medan andra sorter inte kräver någon skötsel alls. Detsamma gäller för ståndortskravet – variationen bland perennerna är stor och det finns allt från arter som passar i torrt och soligt läge till de arter som trivs bäst i en fuktig och skuggig miljö. Gemensamt för hela växtkategorin är att plantorna återkommer från år till år. Perenner skärs ned vår eller höst men tidpunkten beror på arten, oftast är hösten att föredra. Persson, Kristoffersson & Fors (2009, s. 7) påpekar att ogräs som kommer upp mellan plantorna och stör ska rensas, vilket kan behövas 6-8 gånger per säsong.

Prydnadsgräs kan räknas in med perennerna. Denna grupp har kommit starkt de senaste åren och beskrivs ibland som ett måste i en modern trädgårdsanläggning (Öman 2008, s. 11). Skötselkraven på prydnadsgräs varierar men beskrivs ofta som lågt (Forslin 2010). Viktigt att komma ihåg är att inte klippa ned gräset på hösten då väta kan gå ned i de avklippta stråna och orsaka röta (Forslin 2010). Prydnadsgräs har många arkitektoniska kvaliteter och många sorter har ax som fungerar bra som vinterståndare och bidrar med en visuell kvalitet även på vintern (Öman 2008, s. 11-12).

Klätterväxter: Växter som brer ut sig vertikalt finns också i en otroligt stor och varierande mängd och också här varierar skötselaspekten. Beroende på om växten är lövfällande eller städsegrön sker eventuell beskärning med fördel under olika årstider. Klätterväxter klättrar på olika sätt, klängen eller sugproppar är de

vanligaste sätten. Även om klättrväxter inte är så skötselkrävande är det viktigt att ha dem under kontroll så att de inte förstör husfasader, tar sönder stuprör eller stryper andra växter. Persson, Kristoffersson & Fors (2009, s. 5) poängterar att klättrväxter ska också hållas borta från dörrar och fönster så dessa inte skymms. Istället för att låta en växt med sugproppar klättra direkt på en fasad kan en spalje med fördel sättas upp. På denna kan sedan en växt med ett mer slingrande växtsätt få växa utan samma risk att förstöra fasaden. Att hålla koll på att klättrväxterna inte tar över andra växter och stryper ut dem är också viktigt för att behålla den tänkta karaktären. Vissa klättrväxter har ett mer aggressivt växtsätt än andra.

Buskytor: Beroende på hur buskar används varierar deras skötselkrav. Som marktäckare i större planteringar och som friväxande buskage har buskar ett lägre skötselkrav. Skötselnivån varierar mellan olika sorter men många buskar som vanligen används i större bestånd t.ex. spirea kan med fördel föryngringsbeskäras efter ett antal år för att gynna nytillväxt och blomning. Persson, Kristoffersson & Fors (2009, s. 5) beskriver att skötselaspekten varierar beroende på om buskar och buskage hålls friväxande eller klippta vilket också gäller för häckar. En friväxande häck med plats att breda ut sig kräver inga större skötselinsatser medan en formklippt häck måste ägnas större tillsyn för att den ska hålla sig till den form som det var tänkt. De finns också buskar som används som prydnad i anläggningar i form av solitärer.

Träd: Etablerade träd har ett litet skötselbehov, ofta begränsat till beskärning av grenar som hänger ner och utgör ett hinder (Persson, Kristoffersson & Fors 2009, s. 4). Men också inom denna kategori finns det undantag. En hamlad allé kräver mer skötsel än till exempel ett friväxande parkträd i en gräsyta. Nyplanterade träd kräver förutom en bra markmiljö mer skötsel i början och då i form av bevattning. Rotklumpen får inte stå torr och för att undvika detta kan bevattningssäckar som placeras kring stammen användas. De ser till att en kontinuerlig vattentillförsel kan tillgodose. Av samma anledning ska inte nyplanterade träd ha gräs intill stammen då detta minskar mängden vatten som kan tillföras trädets rötter.

Barrväxter: Dessa är ofta skötselnsåla och ger anläggningar karaktär även då det bladbärande växtmaterialet tappar sina blad vintertid.

Plantering

Hur planteringen utförs kan få stora konsekvenser för den fortsatta skötseln. Markbetingelser, klimat och växtmaterialets skötselanspråk är som tidigare nämnts viktigt för en anläggnings framtida utveckling. Hur planteringen utförs har också betydelse för den framtida utvecklingen och kräver därför eftertanke och planering.

Skötselnivån kan påverkas av avståndet mellan plantorna. Med ett mindre avstånd sluter sig planteringen snabbare och minskar risken för att ogräs etableras i den annars öppna jorden. Öman (2008, s. 10) menar att det är viktigt att inte snåla med antalet plantor vid plantering då detta kan missgynna den framtida skötseln.

För att ytterligare minska risken för rotoogräs bör rotoogräsfri planteringsjord användas vilken har blivit behandlad så att eventuellt rotoogräs avlägsnats. Att köpa jord som är helt fri från ogräs är omöjligt då det kan finnas luftspridda frön som hamnar i jorden när den ligger på hög i väntan på leverans (Odlanu 2004).

Ericsson (2007-2008, s. 39) förklarar att om ett äldre växtmaterial planteras av de arter som är mer frostkänsliga så minskar risken för frostsador. Ett yngre

växtmaterial fortsätter att växa in på sensommaren då invintringen borde ha börjat. Detta tillväxtsätt ändras när plantorna blir äldre och de blir då hårdigare. Väljs ett äldre växtmaterial av de frostkänsligare arterna minskar därmed risken för att plantor eventuellt behöver bytas ut.

Ericsson (2007-2008, s. 46) menar att plantering på sensommaren/hösten ytterligare gynnar växterna vid plantering då de vid denna tidpunkt avslutat sin skotttillväxt och istället fokuserar på rottillväxten. Han menar vidare att det inte är hållbart för anläggningars framtida skötsel och utveckling att plantera under våren vilket ofta sker. En stor del av denna problematik ligger i att det är under våren, som växter är lättast att få tag på från plantskolorna i Europa.

Ericsson (2007-2008, s. 16) beskriver hur plantering kan medföra problem med vattenbrist då detta moment stressar plantorna som får svårare att ta upp vatten. Denna problematik gäller både barrotade och krukodlade växter och resultatet av vattenbristen är små blad och liten skotttillväxt. För att undvika detta kan plantor etableringsbeskäras vilket minskar den bladvolym som ska försörjas med vatten.

Om växter väljs efter deras egna preferenser kommer det inte föreligga något större gödslingsbehov vilket också gör att skötselaspekten minskar (Öman 2008, s. 9-10).

Skötselplaner

En skötselplan är ett dokument och ett redskap för att förmedla kunskap om vilken skötsel som krävs i en anläggning eller plantering för att denna ska utvecklas till det som arkitekten tänkt.

Problemet med skötselplaner är att de lätt glöms bort eller helt enkelt försvinner. Om en anläggnings skötsel flyttas mellan olika entreprenörer är risken för detta ännu större. Följs inte de skötselplaner som finns är det större risk att en anläggning degenererar.

I nya offentliga anläggningar utförs ofta garantiskötsel de första åren. På företaget Växtteknik PS Konsult AB:s (2012) hemsida beskrivs denna process som kallas garantitid. Innan denna tidsperiod sker en besiktning som utförs av en certifierad besiktningsman. Under garantitiden sker en garantiskötsel, som det ofta finns avtal på, och det är entreprenören som ska se till att växter etableras och utvecklas som det är tänkt. Garantitiden avslutas också med en besiktning.

På en bostadsgård där de boende själva står för skötseln blir denna mer kontinuerlig då de boende själva är engagerade i sitt område och förhoppningsvis ser om något behöver åtgärdas. Det finns inte heller samma risk att skötselplaner försvinner eftersom endast enstaka boende byts ut då och då. Johansson (2010, s. 37) konstaterar att de som bott i området en längre tid kan lära de nya vad skötselplanen innebär och vilken vision som finns för de gemensamma grönyrtorna i området.

Checklista

Viktigt att tänka på för att växtgestaltningen ska passa den rådande skötselnivån är följande:

- » Befintligt växtmaterial – indikatorväxter
- » Markförutsättningarna på platsen
- » Växtzon
- » Klimat
- » Väderstreck i anläggningen

- » Skötselutförare – social aspekt
- » Skötselkontinuitet
- » Inhemskt växtmaterial
- » Estetiska kvaliteter

Om hänsyn tas till dessa punkter kommer ett välanpassat växtmaterial lättare kunna väljas som gynnar området och de skötselresurser som finns.

Del 2: Applicering av checklista på kvarteret Russinet

Området för appliceringen av litteraturstudien är ett bostadsområde i Knivsta – kvarteret Russinet. I området finns 32 hushåll av varierande form och storlek. Husen i området är kedjehus och några enstaka friliggande hus. Området anlades 1979-1980 och har några gemensamma grönytor. De största gemensamma ytorna är lekplatser.

Det första intrycket av området var att det fanns en privat till halvprivat känsla på de gemensamma delarna och att området bara används av de boende. Husen ligger relativt tätt. Avgränsningarna är överlag något otydliga, speciellt mellan lekplatsen och de friliggande villorna.

Genom att ta hänsyn till punkterna i checklistan kan ett växtmaterial anpassat till de givna förutsättningarna väljas vilket kan leda till en underlättad skötsel.

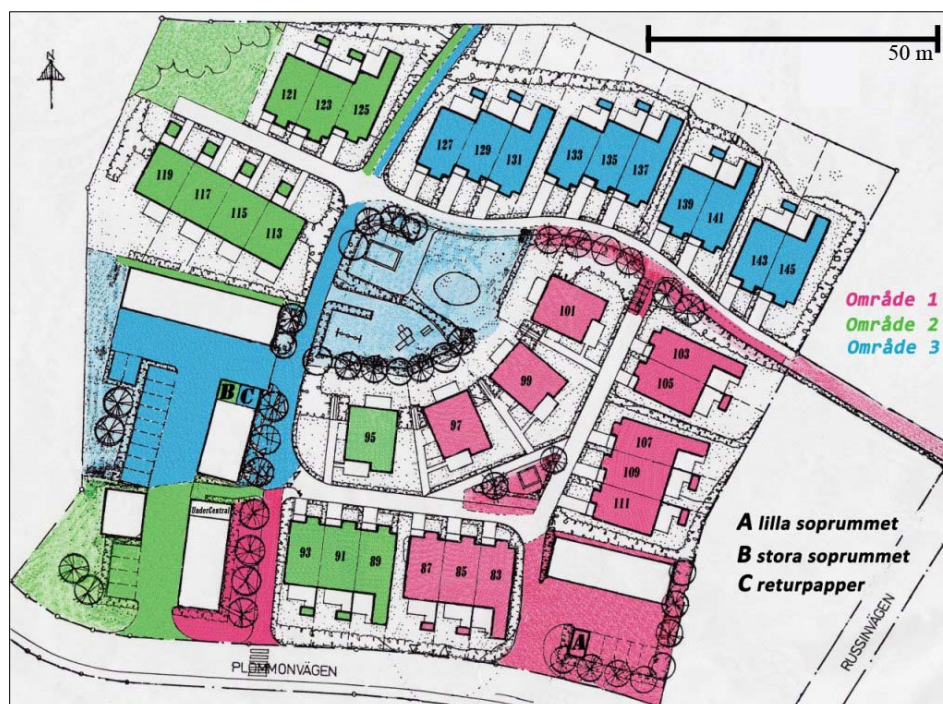

Bild 2. Bostadsrättsföreningens befintliga uppdelning av området på städdagarna. (Kartmaterial från bostadsrättsföreningen, skala tillagd av författaren.)

Befintligt växtmaterial – indikatorväxter

Befintliga träd är till stor del oxel och rönn. Dessa är friska, väletablerade och har anpassat sig till den rådande markmiljön. Övrigt befintligt växtmaterial är väletablerat och i många fall vildvuxet. I planteringsytorna finns det en hel del spirea och lägre rosor. I några av planteringarna börjar andra växter etablera sig, till

exempel mahonia. Under den senaste städdagen var det många av buskarna som förnygringsbeskars.¹ Vid den större lekplatsen, vid en berghäll, finns tallar.

Markförutsättningarna på platsen

Planteringsytorna i området är relativt smala och avgränsas av kantstöd av granit och till stor del hårdgjorda ytor. Kantstöden är i dagsläget sneda, antagligen på grund av snöröjning.

Området är byggt på en tidigare skogsbevuxen moränkulle och markförhållandena är näringsfattiga. Jorddjupet är tunt och vilar på fyllnadsmaterial från när området anlades. I buskplanteringarna är det uppskattningsvis 30 cm växtjord men generellt är alla planteringsytor kompakta med mycket sten. Hela området kan ses som väl-dränerat och det finns inte några problem med stående vatten.²

Bild 3. Författarens uppfattning av bostadsområdet. (Kartmaterial från bostadsrättsföreningen, bearbetat av författaren).

Växtzon

Knivsta ligger i växtzon 3-4 (Riksförbundet Svensk Trädgård 2012).

Klimat

Knivsta är beläget i Svealand, mellan Uppsala och Stockholm. Enligt klimatdata för Uppsala län ligger årsmedeltemperaturen på ca 6°C. Under sommarmånaderna – juni, juli, augusti – är medeltemperaturen ca 16°C. Under vintern – december, januari, februari – är medeltemperaturen ca -4°C. Nederbörden under året uppgår till ca 600 mm varav 200-250 mm faller under sommarmånaderna. I området är vegetationsperiodens längd i snitt drygt 200 dagar. Perioden startar i mitten av april och pågår sedan till månadskiftet oktober/november. (SMHI 2010).

¹ Karin Blombäck, boende i kvarteret Russinet samt forskningsledare vid Institutionen för mark och miljö, Sveriges lantbruksuniversitet Ultuna. Samtal den 26 mars 2012.

² Ibid.

Väderstreck i anläggningen

Hela området sluttar ner mot Plommonvägen som avgränsar kvarteret i söder. Detta gör att en stor del av planteringsytorna också sluttar. Sydslutningen bidrar till att områdets växtbäddar är torra.

Skötselutförare – social aspekt

Alla hushåll har en liten privat trädgård. Det finns många mindre grön- och planteringsytor vars tillhörighet först framstod som otydlig. Det visade sig senare att de var privata – om den personen som planteringen tillhör vill ta ansvar, annars städas också de planteringarna under städdagarna.³

Skötseln av de gemensamma grönytorerna i området utförs av de boende. Under städdagarna passar de boende också på att umgås och grilla korv. Korvgrillningen är en stor och uppskattad del av städdagarna och det framkommer att kunskapen om trädgårdsskötsel i vissa fall är begränsad bland de boende. Den sociala delen av städdagarna gör att många ändå är med.⁴

Skötselkontinuitet

Skötseln är begränsad till två städdagar per år, en på våren och en på hösten. Under sommaren sköts gräsklippningen enligt ett roterande schema.⁵

Inhemskt växtmaterial

De tänkbara växterna i nedanstående lista finns i E-plantsystemet. Detta för att gynna en bra etablering och tillväxt. Vid det första urvalet av buskar och buskträd var kriterierna att växterna skulle tåla stadsmiljö och torka samt passa i zon 3-8. Detta resulterade i en lista med 26 växter. Växtmaterialet som presenteras nedan är exempel på buskar som skulle kunna fungera i de torra planteringsytorna som finns i kvarteret Russinet. De större buskarna föll bort i ett andra urval då de mindre kommer att fungera bättre i de relativt trånga planteringsytorna. Nedan presenteras 13 arter som skulle passa de platsförutsättningar som finns i området. (Movium 2012).

» <i>Aronia melanocarpa</i> 'Hugin'	liten svartaronia
» <i>Chaenomeles japonica</i>	liten rosenkvitten
» <i>Crataegus flabellata</i> var. <i>grayana</i>	häckhagtorn
» <i>Lonicera involucrata</i> 'Lycksele'	skärmtry
» <i>Malus sargentii</i>	bukettapel
» <i>Rosa carolina</i>	carolinaros
» <i>Rosa glauca</i>	daggros
» <i>Rosa rubiginosa</i>	äppelros
» <i>Spiraea betulifolia</i> 'Tor'	björkspirea
» <i>Spiraea japonica</i> 'Little Princess'	dvärgpraktspirea
» <i>Symphoricarpos</i> 'Arvid'	tuvsnöbär
» <i>Syringa vulgaris</i> 'Norrjärden'	syren
» <i>Syringa vulgaris</i> var. <i>alba</i>	vit syren

De perenner som valts ut som lämpliga är torktåliga och hårdiga. Ett system likvärdigt med de vedartade växternas E-plantsystem finns inte.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid.

» <i>Achillea millefolium</i>	röllika
» <i>Anaphalis margaritacea</i>	pärleternell
» <i>Anaphalis triplinervis</i>	ulleternell
» <i>Anemone sylvestris</i>	tovsippa
» <i>Antennaria dioica</i>	kattfot
» <i>Antennaria parvifolia</i>	silverkattfot
» <i>Antennaria plantaginifolia</i>	jättekattfot
» <i>Anthyllis montana</i>	alpväppling
» <i>Anthyllis vulneraria</i>	getväppling
» <i>Eryngium alpinum</i>	alpmartorn
» <i>Euphorbia cyparissias</i>	vårtörel
» <i>Filipendula vulgaris</i>	brudbröd
» <i>Hieracium aurantiacum</i>	rödfibbla
» <i>Inula helenium</i>	ålandsrot
» <i>Lotus corniculatus</i>	käringtand
» <i>Sedum spp.</i>	fetbladsväxter
» <i>Solidago canadensis</i>	kanadensiskt gullris
» <i>Solidago-hybrider</i>	höstgullris
» <i>Stachys byzantina</i>	lammöra
» <i>Tanacetum vulgare</i>	renfana
» <i>Veronica teucrium</i>	praktveronika

Estetiska kvaliteter

För att skapa en genomgående karaktär i området planteras likadant växtmaterial i de gemensamma planteringsytorna för att binda samman dessa. På så sätt kan området få en egen och sammanbunden karaktär. Med samma växtmaterial blir det tydligt vilka planteringsytor som är gemensamma. Av växterna i ovanstående listor faller valet på några få av växterna för att uppnå denna sammanbindning av området.

Kring perenner och buskar bör det planteras lökväxter vilket gör att planteringarna får en längre växtsäsong med större dynamik och visuell kvalitet. Genom denna succession bör också ogräsets etablering minska.

Mindre buskar skulle kunna fungera istället för perenner i området. Eftersom dessa är anpassade till klimatet är chansen till en bättre etablering större.

Diskussion

En fråga jag ställde mig själv under arbetet var om det verkligen blir en tråkigare anläggning bara för att utbudet av växter begränsas mer av skötsel förutsättningarna. För skulle jag tveklöst sagt ja, vi som landskapsarkitekter skulle bli för hämmade. Nu skulle jag säga nej, istället får vi en chans att visa den kunskap som vi landskapsarkitekter har. De begränsade förutsättningarna blir på så vis istället ett stimulerande problem.

I problematiken med växters ursprung och skötselkrav passar det aktuella begreppet hållbarhet in – en hållbar utveckling av de grönytor som finns kan inte upprätthållas om plantor byts ut alltefter som de dör. Att välja växter efter miljön är ett krav som skulle gynna alla. Skötseln och kunskapen hos skötselutförarna spelar en stor roll här. Det gäller inte bara ståndorts krav, plantering och beskärning. Det finns många variabler att ta i beaktande i valet av växtmaterial. Till exempel är det viktigt att ha ett varierat växtmaterial i anläggningar om en sjukdom skulle spridas mellan plantorna inom en art – annars skulle hela anläggning-

ens grundidé kunna gå förlorad om alla planter dör. En annan aspekt av växtvalet är successionsordningen. Att välja växter med olika succession där växterna avlöser varandra och på detta sätt kan hålla ogräset borta gynnar en plantering.

Hållbarhet kommer också in under ekonomiaspekten. Jag tror att markbetingelser ofta är något som många bortser från. Att utnyttja den befintliga markens förutsättningar blir mer ekonomiskt vid anläggning. Lika viktigt att veta som vilka egenskaper en jord har är vilket klimat en anläggning finns i. I Sverige har vi en fördel av traditionen med klimatzoner och zonkarta som Riksförbundet Svensk Trädgård har ägnat sig åt under många år. Alla, såväl gestaltare som privatpersoner, kan på så sätt tydligt se vad som förespråkas på den aktuella orten. Med E-plantsystemet som dessutom är provodlat på olika orter för att säkerställa hårdigheten blir detta ännu tydligare – speciellt för yrkesverksamma som gestaltar olika anläggningar. Att veta vad man planterar och hur detta bör utvecklas i en specifik växtzon ger en trygghet som jag tror saknades innan Elitplantsystemet utvecklades och blev känt.

När ett bra växtmaterial väl är valt är det inte bara att plantera. Det har jag lärt mig både under utbildningen och under de somrar jag jobbat med förvaltning av offentliga utemiljöer. Detta arbete har gett mig större förståelse för att plantering kräver eftertanke om optimal växtutveckling ska kunna uppnås. För att vidare gynna etablering och utveckling av en anläggning krävs det bra skötselplaner. Skötseln är en viktig och konkret del av gestaltningen som inte går att förbise. Att som landskapsarkitekt rita och gestalta något bara för att det är häftigt är inte försvarbart, utan hänsyn måste alltid tas till förutsättningarna för framtida skötsel. Jag tror det är viktigt att det påpekas ännu tydligare hur betydelsefullt det är med skötseln. Att ta reda på vilken typ av och vilken nivå av skötsel som kommer råda är en förutsättning som alltid borde undersökas i samband med inventeringen. Att skriva en skötselplan som tillhör gestaltungsförslaget borde också alltid vara en obligatorisk del – oavsett om det är under utbildningen eller efteråt. Det blir en säkerhet för den som beställt en anläggning och jag anser också att det är en viktig del av landskapsarkitektens profession att kunna föreställa sig resultatet och kalkylera in vilken skötsel som kommer att krävas i varje enskilt fall.

En viktig diskussion är huruvida det är planeringen av skötseln som måste bli bättre eller om det är skötselanslagen som måste öka. Detta gäller speciellt för offentliga miljöer och jag har själv sett många exempel på det då jag några somrar arbetat inom offentlig förvaltning av trädgårdsanläggningar. Den diskussionen tycker jag skulle vara bra att föra vidare för att öka hållbarheten i anläggningar över lag.

Checklistans aspekter är till stor del vedertagna men det var givande att finna argumentation för dem i en litteraturstudie och att sammanfatta varför dessa punkter är viktiga att tänka på när en ny anläggning gestaltas. Att anpassa sina idéer till ekonomi och befintliga resurser är viktigt och kommer bli ännu viktigare i framtiden. Checklistan kan hjälpa till med detta. Den skulle dock kunna utvecklas och ska inte ses som någon lösning på alla problem utan snarare som ett hjälpmedel i gestaltningen för att göra denna mer konkret.

Innan den första inventeringen hade jag en bild av området som inte riktigt stämde när jag kom ut på plats – jag trodde grönytorna skulle vara större och att det skulle finnas större gräsytor för lek med mera. Jag hade först tänkt göra en omgestaltning av området men insåg snabbt att de gemensamma ytorna var begränsade och att det området inte skulle passa som en gestaltungsuppgift inom

ramen för kandidatarbetet. Något som stod klart tidigt var att skötselns omfattning i området var låg och utfördes av de boende vilket väckte mitt intresse.

Vid en eventuell nygestaltning hade upprättandet av en enkel skötselplan till området gjort att de boende lättare hade kunnat sköta om sitt område under de två städdagar som avsätts per år. De boende skulle på så sätt få kunskap om vilka arbetsuppgifter som bör utföras och varför. I dagsläget beskärs växtmaterialet för att inte vara i vägen och inte för dess ultimata utveckling. Städdagarna är dock mycket viktiga för området och de boende – under dessa stärks både tryggheten i området och relationsbanden mellan grannarna.

Växterna i listan kommer från Movium Plantarums hemsida vilket jag ser som en tillförlitlig källa. Växtmaterialet som är listat är tänkbara i området på grund av deras låga skötselanspråk. Att välja växtmaterial efter en checklista blev ett konkret sätt att göra ett val och jag kommer definitivt att ställa mig dessa frågor nästa gång jag ska göra ett gestaltungsarbete. Att välja ett växtmaterial anpassat till rådande markförhållanden innebär att skötselnivån på ett naturligt sätt blir lägre. Vissa typer av växter och planteringar faller på detta sätt naturligt bort med de rådande förhållandena som ramverk.

Referenser

- Berglund, Ulla & Jergeby, Ulla (1998). *Stadsrum människorum – att planera för livet mellan husen*. Västerås: Bygghörsningsrådet.
- Delshammar, Eva, Delshammar, Tim & Sten Göransson (2001). På spaning efter nya förvaltningsformer. *Gröna fakta*. 8/2001. Alnarp: Movium, Sveriges lantbruksuniversitet.
- E-plantia (2012). *Växter utvalda för svenskt klimat*. [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.eplanta.com/Custom/Egreen/filearea/Images/Blandat/slutversion%20till%20hemsida%20110928.pdf> [2012-04-18]
- Ericsson, Tom. Växtbiologi. Särtryck ur *Hemträdgården 2007-2008*.
- Forslin, Lars (2010). *Gräsligt vackert. Prydnadsgräs ger nya dimensioner i trädgården*. [Elektronisk] Tillgänglig: http://www.colour-your-life.se/Artiklar/2010/Augusti___prydnadsgras [2012-04-16]
- Grahn, Patrik (2001). Naturens och trädgårdens betydelse för personer med utmattningsdepression. *Svensk Rehabilitering*, 3/2001.
- Gehl, Jan (2006). *Life Between Buildings: Using Public Space*. 6:e upplagan. Köpenhamn: Arkitektens Forlag.
- Johansson, Emma (2010). *Självförvaltningens effekter i vår gemensamma utemiljö*. Examensarbete i landskapsarkitektur. Alnarp: Sveriges lantbruksuniversitet. [Elektronisk] Tillgänglig: http://stud.epsilon.slu.se/2061/1/johansson_e_101123.pdf [2012-06-24]
- Knutsson, Hans (2002). *Benchmarking och effektivitet eller Hur tränar en kommun? En fallstudie av parkverksamheten i Gävle och Helsingborg*. FoU om de kommunala tekniska kontorens ekonomi, organisation och administration, Rapport 122. Opublicerad rapport. [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.teknikprogrammet.se/Files/122.pdf>. [2012-06-19]. Lund.
- Knutsson, Hans (2003). Effektiv parkverksamhet – inte bara en fråga om pengar! *Gröna fakta*. 3/2003.
- Lagerström, Tomas (2008). E-systemet – klimatanpassade och odlingsvärda växter för svenska förhållanden. *Fakta Trädgård-fritid*. Nummer 31. Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet.
- Movium Plantarum (2012). Sök växt. [Elektronisk] Tillgänglig: <http://plantarum.slu.se> [2012-05-24]
- Nationalencyklopedin (2012). *Vegetationsperiod*. [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.ne.se/lang/vegetationsperiod> [2012-05-24]
- Odlanu (2004). *Ogräsfri planteringsjord*. [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.odlanu/fragor-svar/jjordforbattning/ograsfri-planteringsjord> [2012-06-24]
- Olsson, Sören, Cruse Sondén, Gerd & Ohlander Marianne (1997). *Det lilla grannskapet: gårdar, trapphus & socialt liv*. Göteborg: Centrum för byggnadskultur i västra Sverige.
- Persson, Bengt, Kristoffersson, Anders & Fors, Hanna (2009). Skötselmanual för bostadsgårdar. *Gröna fakta*. 4/2009. Alnarp: Movium, Sveriges lantbruksuniversitet.

- Riksförbundet Svensk Trädgård (2012). *Zonkartan – Historik* [Elektronisk] Tillgänglig: http://www.tradgard.org/svensk_tradgard/zonkarta/historik.html [2012-04-27]
- Schmidtbauer, Pia (1997). Markmiljö för träd och buskar. *Gröna fakta*. 4/1997. Alnarp: Movium, Sveriges lantbruksuniversitet.
- SMHI (2010). *Klimat, observationer och framtidsscenarioer - mervärden för länet, Uppsala län*. Sammanställt 2010-12-07. [Elektronisk] Tillgänglig: http://www.smhi.se/sgn0106/leveranser/lansanalysen/pdf/SMHI_klimat_sammansattning_Uppsala_lan.pdf [2012-05-24]
- SMHI (2012). *Klimat* [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.smhi.se/kunskapsbanken/klimat> [2012-05-24]
- Växtteknik PS Konsult AB (2012). *Besiktning av utemiljöer*. [Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.vaxtteknik.se/Besiktning.htm> [2012-05-24]
- Wahlsteen, Erik & Sjöman, Henrik (2009). Tåliga perenner för hårdgjorda stadsmiljöer. *Gröna fakta*. 8/2009. Alnarp: Movium, Sveriges lantbruksuniversitet.
- Öman, Evalena (2008). Planera för sol och torka. *BoRätt*. 1/2008.